

בראשית פרק מ

(א) וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה חָטְאוּ מִשְׁקָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְהָאִפָּה לְאֲדֹנָיָהֶם לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם : ... (יד) כִּי אִם זָכַרְתָּנִי אֲתָךְ כְּאִשֶׁר יִיטֵב לְךָ וְעָשִׂיתָ נָא עִמָּדִי חֶסֶד וְהִזְכַּרְתָּנִי אֶל פְּרַעֲהַ וְהוֹצֵאתָנִי מִן הַבַּיִת הַזֶּה : (טו) כִּי גָנַב גָּנַבְתִּי מֵאֲרָץ הָעֵבְרִים וְגַם פָּה לֹא עָשִׂיתִי מֵאוֹמָה כִּי שָׂמוּ אֹתִי בַּבּוֹר : ... (כ) וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יוֹם הַלָּדֶת אֶת פְּרַעֲהַ וַיַּעַשׂ מִשְׁתָּה לְכָל עֶבְדָיו וַיִּשְׂא אֶת רֹאשׁ שֵׁר הַמְּשָׁקִים וְאֶת רֹאשׁ שֵׁר הָאֹפִים בְּתוֹךְ עֶבְדָיו : (כא) וַיָּשֶׁב אֶת שֵׁר הַמְּשָׁקִים עַל מִשְׁקָהוּ וַיִּתֵּן הַכּוֹס עַל כַּף פְּרַעֲהַ : (כב) וְאֶת שֵׁר הָאֹפִים תָּלָה כְּאִשֶׁר פָּתַר לָהֶם יוֹסֵף : (כג) וְלֹא זָכַר שֵׁר הַמְּשָׁקִים אֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁכַּחְהוּ : פ

בראשית פרק מא (א) וַיְהִי מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים וּפְרַעֲהַ חָלַם וְהִנֵּה עֹמֵד עַל הַיָּאֵר :

בראשית רבה (וילנא) פרשת מקץ פרשה פט:ג

(תהלים מ) "אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו", זה יוסף, "ולא פנה אל רהבים [ז"א "המצריים" – מהרז"ו]", ע"י שאמר לשר המשקים "זכרתני והזכרתני" ניתוסף לו שתי שנים [ז"א: יוסף, שמעולם היה בוטח בה', רק כאן פעם אחת נכשל – מהרז"ו].

~ בטחון ללא השתדלות ~

רבינו בחיי בראשית פרק מא פסוק א

וידוע כי בטחונו של אדם מתחלק על שמונה חלקים: ... **השמיני**, הוא שיבטח בהקב"ה בכל לבו ולא יתלה מחשבתו לסבה מן הסבות רק שירצה במה שהוא רצון הקב"ה, כלומר במה שהוא בריא או חולה עשיר או עני חפשי או אסור בבית האסורים. וכיון שרצון הקב"ה שיהיה לו אחד מן המאורעות והיסורין ההם והוא חפץ לדכאו בהם, יש לו לחפוץ בזה ואין לו לבקש סבה, כי אם הוא משתדל ומבקש סבה שינצל מן המאורע ההוא שהוא בו, משים חלק אחד מלבו בבטחון אותה סבה ואיננו בוטח בהקב"ה בטחון שלם בכל לבו, ומי שהוא שלם במדת הבטחון יש עליו לבטוח בהקב"ה בכל לבו שהוא יתעלה בעל הסבות כולו יזמין אליו הסבות כפי מה שיצטרך. כן כתב הרב הגדול החסיד ר' בחיי בן פקודה ז"ל בספר חובת הלבבות שחבר. ... והנה יוסף הצדיק הבוטח בהקב"ה לפי שבקש משר המשקים שיהיה לו סבה שיצא מבית האסורים, לכך לא הגיע למדרגה זו של בטחון, ונענש בזה שנשאר שתי שנים יותר בעונש שתי מלות שאמר לו: (בראשית מ, יד) והזכרתני, והוצאתני.

... אין לו לתלות תקותו בהשתדלותו רק בהקב"ה, והוא שאמר דוד ע"ה: (תהלים סב, ו) "אך לאלהים דומי נפשי כי ממנו תקותי". כלומר לא בהשתדלותי.

מלבי"ם תהלים פרק מ פסוק ה

אושר הגבר הוא אם שם ה' מבטחו, ר"ל כי יש בוטח בה' שיושיעהו על ידי אמצעיים טבעיים, שהאיש הזה הגם שבוטח בה' אין ה' מבטחו, ר"ל שהדבר שמקוה שע"י ישיג בטחונו אינו ה', כי הוא בוטח בה', שיושיעהו ע"י מסחרו או השתדלותו שהוא המבטח שלו, שע"י מקוה עזר מה', ואין ה' מבטחו, לא כן האיש שאינו משתדל כלל רק ישים ה' גם למבטחו היינו שהוא [הקב"ה] יבחר לו גם האמצעיים לתשועתו, (כמ"ש ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו, כמ"ש פ"פ שם), ולא פנה אל רהבים, ר"ל שלא יפנה עם בטחונו בה' שימלא שאלתו באמצעות ענינים טבעיים, או ע"י בני אדם שהם "רהבים ושטי כזב", הרהב הוא התנשאות הרוח יותר על כחו, והכזב הוא הדבר הבלתי מתקיים, והם שני החסרונות שיש בבטחון על האדם, שאין ממש בם ולא התמדה כמ"ש בכ"מ:

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף סד עמוד ב

אביי אמר: ננעלו תנן, רבא אמר: נועלין תנן. מאי בינייהו? איכא בינייהו למסמך אניסא. אביי אמר: ננעלו תנן, כמה דעיילו מעלו - וסמכינן אניסא. רבא אמר: נועלין תנן, ולא סמכינן אניסא.

~ בטחון עם השתדלות ~

כלי יקר בראשית פרק מא פסוק א

... אמר ולא פנה אל רהבים כי רהב הוא לשון רום לב וגסות רוח, כי אין לפנות פני מבטחו אל בשר ודם כי מצד רהבו וגסות רוחו אינו פונה אל הבוטח אליו, כמו שנאמר "ולא זכר שר המשקים את יוסף" מצד שנעשה שר המשקים והושב על כנו ונעשה שר וחשוב על כן לא זכר את יוסף, כי היה בעינו נבוה ושפל אנשים. על כן קרא למצרים רהבים: ...

חזון איש, על אמונה ובטחון, פרק ד'

יוסף ידע שאין הצלחתו תלויה בהשתדלות והכל מיד ה', אבל בהיות שנתחייב האדם בפעולות ולא לסמוך אניסא, חייב יוסף עצמו לשמש בהזדמנות ... אמנם ... אין ראוי המעשה הזה רק מתוך יאוש...

דעת המקרא (תהלים מ:ה)

ואפשר שאף "רהבים" הוא כנוי גנאי לאלילים...

רש"י ברא' מ ועשית נא עמדי חסד - אין נא אלא לשון בקשה :
רש"י ברא' כב קח נא [את בנדך] - אין נא אלא לשון בקשה, אמר לו בבקשה ממך עמוד לי בזה
הנסיון, שלא יאמרו הראשונות לא היה בהן ממש :
רש"י ברא' לח הכר נא [למי החתמת] - אין נא אלא לשון בקשה, הכר נא בוראך ואל תאבד שלש נפשות :

~ שתי גישות ~

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לה עמוד ב

תנו רבנן : ואספת דגנך, - מה תלמוד לומר - לפי שנאמר : +יהושע א'+ לא ימוש ספר התורה הזה
מפיך, יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר : ואספת דגנך - הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי
שמעאל ; רבי שמעון בן יוחי אומר : אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר
בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא : בזמן שישראל
עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר : +ישעיהו ס"א+ ועמדו זרים ורעו
צאנכם וגו'. ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר :
+דברים י"א+ ואספת דגנך ; ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר : +דברים
כ"ח+ ועבדת את אויבך וגו'. **אמר אביי** : הרבה עשו כרבי שמעאל - ועלתה בידן, כרבי שמעון בן
יוחי - ולא עלתה בידן.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ס עמוד א

דאמר רב אחא : הנכנס להקיז דם אומר : יהי רצון מלפניך ה' אלהי שיהא עסק זה לי לרפואה
ותרפאני, כי אל רופא נאמן אתה ורפואתך אמת, לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות אלא שנהגו
[כלומר : לא היה להם לעסוק ברפואות אלא לבקש רחמים - רש"י]. אמר **אביי** : לא לימא אינש
הכי, דתני דבי רבי שמעאל : +שמות כ"א+ ורפא ירפא - מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות.

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת פסחים פרק ד

... ולפי דמיונם המשובש והמטופש אם רעב אדם ופנה אל הלחם ואכלו שמתרפא מאותו הצער
הגדול בלי ספק, האם נאמר שהסיר בטחונו מה', והוי שוטים יאמר להם, כי כמו שאני מודה לה'
בעת האוכל שהמציא לי דבר להסיר רעבוני ולהחיותני ולקיימני, כך נודה לו על שהמציא רפואה
המרפאה את מחלתי כשאתמש בה.

~ שתי מאורעות מכריעות ~

בראשית פרק מא

(לג) ועתה ירא פְּרָעָה אִישׁ נְבוֹן וְחָכֵם וַיִּשְׁתַּחֲוּ עַל אֶרֶץ מִצְרָיִם : (לד) וַעֲשֵׂה פְּרָעָה וַיִּפְקֹד פְּקָדִים עַל
הָאָרֶץ וַחֲמֵשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרָיִם בְּשִׁבְעֵי שָׁנֵי הַשָּׁבַע : (לה) וַיִּקְצֹצוּ אֶת כָּל אֲכָל הַשָּׂנִים הַטֹּבִית הַבָּאִת
הָאֵלֶּה וַיִּצְבְּרוּ בָר תַּחַת יָד פְּרָעָה אֲכָל בְּעָרִים וַשְּׁמֵרוּ : (לו) וְהָיָה הָאֲכָל לְפָקֶדוֹן לְאֶרֶץ לְשִׁבְעֵי שָׁנֵי
הַקָּרֵב אֲשֶׁר תִּהְיֶינָה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם וְלֹא תִפְרֹת הָאָרֶץ בְּקָרֵב :

תפילת "על הניסים" לחנוכה

ועל הנסים ועל הפורקן ועל הגבורות ועל התשועות ועל הנפלאות ועל הנחמות ועל המלחמות, שעשית
לאבותינו בימים ההם בזמן הזה בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו, כשעמדה מלכות יון
הרשעה על עמך ישראל להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך. ואתה ברחמיך הרבים עמדת להם בעת
צרתם, רבת את ריבם, דנת את דינם, נקמת את, נקמתם, מסרת גבורים ביד חלשים, ורבים ביד מעטים,
וטמאים ביד טהורים ורשעים ביד צדיקים, וזדים ביד עוסקי תורתך, ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך,
ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופורקן כהיום הזה. ואחר כך באו בניך לדביר ביתך, ופינו את היכלך,
וטיהרו את מקדשך, והדליקו נרות בחצרות קודשך, וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו, להודות ולהלל לשמך
הגדול.

קהלת פרק ט פסוק יא

שְׁבִתִי וְרָאָה תַּחַת הַשָּׁמַיִם כִּי לֹא לְקַלִּים הַמְרוֹץ וְלֹא לְגִבּוֹרִים הַמְלַחֲמָה וְגַם לֹא לְחַכְמִים לַחֵם וְגַם
לֹא לְנַבְנִים עֶשֶׂר וְגַם לֹא לִידְעִים חֵן כִּי עֵת וּפְגַע יִקְרָה אֶת כָּלֶם :

משלי פרק יט פסוק כא

רבות מחשבות בלב איש ועצת קנןק היא תקום :

ר' בחיי יבן פקודה, חובות הלבבות, שער הבטחון, פרק ד' (p.400)

ועם ברור אמונתו, כי ענינו מסור אל גזרות הבורא יתעלה, ושבחירת הבורא לו היא הבחירה הטובה, הוא
[ז"א האיש] חייב להתגלגל לסבות תועלותיו, ולבחור הטוב כנראה לו מן הענין, והאלהים יעשה מה
שקדמה בו גזרתו.

בית הלוי בראשית פרק מא פסוק א

במדרש רבה פרשת מקץ (פט ג). אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו (תהלים ג) זה יוסף. ולא פנה אל רהבים (שם) שעל ידי שאמר לשר המשקים כי אם זכרתי והזכרתי נתוסף לו שתי שנים. ורבים חקרו על המדרש מה שאמר בתחילה זה יוסף, וביאורו הפשוט, דהנה באמת התורה התירה לאדם ההשתדלות בצרכי גופו וכמשה"כ (דברים טו) וברכך בכל אשר תעשה, וכן כתיב (שם יא) ואספת דגנך ותירושך ואמר ר' ישמעאל במסכת ברכות (דף ל"ה) הנהג בהם מנהג דרך ארץ, ועיקר הענין יש לומר דזהו כלל לאיש הישראלי שיהיה לבו שוקט ובוטח בה' והא דהתירה התורה להשתדלות הוא משום דלא כל אדם יכול להגיע למדרגת הבטחון הגמור וע"כ הותר לו ההשתדלות כדי שיהיה לו סיוע שיגיע למדרגת הבוטח וצריך כל אדם לחדש לו מלאכה ועסק כדי שיהיה נקל לו לבטוח בה'. וכמו דמצינו בכל התורה שהתירה לפעמים כדי שיהיה לו סיוע לבא להמדרגה המבוקשת, וכמו שאמרו (נוזר כג) לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, הותרה שלא לשמה כדי שיהיה סיוע לבא לבחי' לשמה. וא"כ שיעור ההשתדלות הנרצה אינו שיהיה בכל אדם רק כל אחד לפי ערכו, דמי שיכול להגיע לבטוח במעט מלאכה אזי מה שירבה להשתדל יותר מכפי הנצרך לו לזה השיעור כבר יחשב לו לחטא נגד מדת הבטחון כי הרבה להלך אחרי ההשתדלות ולא בטח. ומי שבטחונו עדיין קטן משל חברו יוכל לעסוק במלאכתו יותר מחברו עד שגם הוא יהיה יכול להשקיט רוחו ולבו לבטוח בה' דעיקר בחינת בטחון הוא השקטת רוחו ולבו להשליך על ה' יהבו. ומי שמרבה בהשתדלות יותר מכפי הנצרך עונשו שמן השמים יוסיפו על הצטרכותו להשתדלות ולא יזומן לו פרנסתו רק ע"י יגיעת בשר הדרך שבחר לו. והנה השתדלותו של יוסף שאמר לשר המשקים כי אם זכרתי אל פרעה הוא השתדלות קטנה ופחותה שנוכל לשער דהרי אין בו רק דיבור אחד ובפרט כי ראה יוסף כי מן השמים הוא בא, דהרי יוסף הבין דכל מה שהובא השר המשקים לבית הסוהר וכן כל חלומו הוא רק כדי שמוזה תצמח גאולה ליוסף. [ובאמת דזה לשון הפסוק שאמר לו יוסף בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך והשיבך על כנך גוי' כי אם זכרתי אתך וגוי' ועשית נא עמדי חסד והזכרתי אל פרעה והוצאתני מן הבית הזה. ולכאורה בפסוק זה הוא כפל ענין ואריכות דברים ללא צורך, וי"ל דלא אמרו יוסף בלשון בקשה רק אמר לו בגדר מגיד עתידות שאמר לו מה שיהיה לעתיד והשיבך על כנך והיית במדרגה גדולה כמקדם אשר רק כי אם זכרתי אל פרעה יפעלו דברך אצלו ועשית נא עמדי חסד, ושוב אמר לו והזכרתי אל פרעה שכן יהיה לעתיד שאתה תזכירני לפרעה והוצאתני מן הבית], וכיון שרואין אנחנו שיוסף נענש גם על זה הא מוכח מזה דכל כך היה בטחונו גדול עד כי גם זה המועט למותר נחשבה לו ומזה העונש ניכר גודל בטחונו מה שאין לשער ממש. וזהו שאמרו אשר שם ה' מבטחו זה יוסף ולא פנה אל רהבים דלפי גודל בטחונו לא היה לו לפנות כלל אל רהבים ואפילו בדיבור קל:

אבן עזרא בראשית פרק מא פסוק א

ויהי מקץ לא פירש הכתוב תחלת זה החשבון, וכן ויהי מקץ ארבעים שנה (ש"ב טו, ז), וכן ובעוד ששים וחמש שנה (ישעי' ז, ח), וכן ויהי בשלשים שנה (יחז' א, א). ויתכן להיות שזה החשבון ליציאת שר המשקים מבית הסוהר, או לשבת יוסף שם.

רד"ק בראשית פרק מא פסוק א

(א) ויהי מקץ - מסוף שנתים ימים שעשה פרעה משתה הזה חלם זה החלום: